

- 139 In šla sva v sómrak, in z očmi doseči
skušala sva najdaljnjo dalj u mraku,
tja prot večerni zariji bliščeči.
- 142 Pa glej! v tem nekaj dim zgostí se v zraku
prot nama; črn kot noč bil dim je tisti
in kãrn ni bilo bēžati koraku;
- 145 pogled mi jasni vzelo in zrak je čisti.

Gašpar Porenta.

minatorja in ilustratorja, ker so tudi za inicijale, vinjete in ilustracije tiskali črne obris, da bi jih potem iluminator in ilustrator pobarvala. Toda do tega ni prišlo, ker sta iluminator in ilustrator slutila, da sta odslej nepotrebna, tipograf pa je kmalu opazil, v kako lepem skladu so črnbeli okraski in črnebele ilustracije s črnbelim tekstovim stavkom. Tipograf in lesorezec sta takorekoč nezavedno priredila vzor lepe tiskane knjige. Zdrava tradicija rokopisov je prešla na tisk.

Poleg tega sta v domovini tiska, v Nemčiji, stopila v službo tiskane knjige dva tehtna umetnika, Holbein (Smrtni ples) in veliki Dürer (molitvenik cesarja Maksimilijana i. dr.), ki sta gotoko tradicijo obogatila s klasičnim umetniškim okusom. Tiskana knjiga je pri teh ugodnostih dosegla estetično višino, do katere se pozneje ni več povzpela.

Prva kal propada je zašla v tiskano knjigo po letu 1554., ko so začeli lapidarni lesorez zamenjavati z mehkejšim in slikovitejšim bakrorezom. Fini bakrorez ni bil v skladu z obliko črke. Drugič je bilo pretrgano tehnično sorodstvo med tiskom teksta in ilustracije. Lesorez se namreč odtisne z vzvišene površine (Hochdruck), bakrorez pa se tiska tako, da papir vsled pritiska izsesa iz vezanih potez tiskarsko črnilo (Tiefdruck). Mesto ilustracij, ki so bile v skladu s tekstom, so nastale ilustracije kot neorganične priloge, mesto ilustriranih knjig so nastale knjige s podobami. Slikovitost, ki je bila geslo tedanje dobe, je zamorila čut za dekorativnost. Slikovitost sama na sebi sicer ne onemogoči lepe knjige, a zahteva izredno diskretnega umetniškega okusa, ki zna spraviti slikovito ilustracijo v sklad s tekstom, oziroma tekst z ilustracijo; vendar pa nosi slikovita ilustracija vedno v sebi smrtno kal, ker vsaka umetniška stroka propade, ako se poda na drugo polje, ako n. pr. grafika posnema slikarstvo, ker s tem risba izgubi svojo izrazitost in jasnost. Tipične za ba-

n. pr. grafika posnema slikarstvo, ker s tem risba izgubi svojo izrazitost in jasnost. Tipične za ba-

ročno dobo so razne znanstvene enciklopedije in kompendiji, v katerih ima ilustracija nalogo, da z alegorijami in simboli napoveduje vsebino knjige in njenih poglavij. Kot okrasek rabi navadno klasično, zlasti rimsko arhitekturo in kostum, kipe in reliefe. Historična in modroslovna dela pa so bila okrašena s portreti, ki so bili v okvirih s heraldičnim nakitom. Z umetnostjo je propadal tudi zmisel za lepo knjigo tako, da tipograf v drugi polovici 19. stoletja ni bil pri svojem delu bolj vesten, nego klepar pri izdelavi kosinarske posode.¹ — Priznati pa je treba, da je prosta grafika v tej dobi napredovala. Za to svedočijo imena: Piranesi, Canaletto, Wateau, Greuze, Hogarth, Chodowiecki, Hollar in duhoviti Goya. Toda to ne spada v okvir te razprave.

Nekoliko upanja za zdravejšo knjižno opremo je prisijalo, ko je začetkom 19. stoletja Anglež Bewick († 1828) opustil bakrorez in jeklorez ter se zopet lotil lesoreza; sam je risal in rezal v les, in sicer ne na podolžno stran lesa, ampak na prečno. Zapustil je šolo lesorezcev, ki so razvili takozvani lesorez-faksimile, t. j. lesorez, ki je posnemal druge tehnike. Ta lesorez je prevladoval v knjižni opremi do leta 1876. Dokler je lesorezec posnemal perorisbo z izrazitimi odprtimi potezami, je bil na pravi poti. Toda ti lesorezci so zašli, ko so začeli posnemati bakroreze in jekloreze, ki so bili tedaj v modi.

Leta 1816. pride Charles Tompson v Pariz in izšola z drugimi Angleži več francoskih lesorezcev, katerim so se pridružili izborni risarji: Meissonier, Daumier, Gavarni i. dr. Okrog leta 1835. zaslovijo francoski lesorezi-faksimile, ki so po svoji nežnosti daleč presegali angleške. Leta 1836. izide Curmerjeva izdaja Paul et Virginie, ki je presegla vse dotodanje ilustrirane publikacije. Leta 1848. izidejo Meissonierjevi: »Deux Joueurs«, ki so višek lesoreza-faksimile. Toda Francija napreduje še dalje. Leta 1858. izide glavno delo Meissonierjevo: »Contes Rémois«, ki je najlepše francosko delo te dobe. Leta 1850. se pojavi prvič popularni Doré s svojim »Večnim Židom«. Njegovo glavno delo »Rabelais« je triumf lesoreza v 19. stoletju. Pri njegovem »Besnečem Rolandu« pa je dobil lesorez smrtno rano, ker so se založniki posluževali Gillotove tehnike, da so njegove risbe mehanično zmanjševali. Znana so poleg teh še njegova dela: »Sv. pismo stare zaveze« in Dantejev »Pekel«.

Angleški lesorezec pa je po letu 1850. zopet zašel v posnemanje bakroreza in jekloreza ter je risarja zasušnil. Poleg tega je prišel risar tudi v

sužnost založnika, ker je moral tako risati, da je ksilograf lahko proizvajal hitro, mnogo in poceni. Najboljša doba za angleški lesorez-faksimile je bila, ko so risali Sandys, Keene, Rosetti, Crane, Milais, doba preraphaelitov, ki so pa takrat bili še v oficialni struji.

Nemčija pa je dobila v tej dobi pod vplivom Meissoniera velikega ilustratorja Menzela, ki si je vzgojil sposobnih lesorezcev ter je v svojih risbah, v katerih povečuje dela Friderika Velikega, zapustil pač največji spomenik nemške ilustracije v tej dobi.

Ta cvetoči razvoj lesoreza-faksimile pa je končala fotomehanična reprodukcija, ki je okrog leta 1876. prišla splošno v veljavo. Lesorez je nekoliko časa še živel, ker so založniki otvorili trgovino s ponarejenimi lesorezi (galvano). Prvi poizkus, risbo fotografirati na les, je napravil Langton leta 1851. Splošno v navado pa je prišla fotografija pri reprodukcijah okrog leta 1876. Risba je pri tem trpela vsled pomanjšanja, a risar je imel to ugodnost, da mu lesorezec ni risbe uničil in pokvaril. Leta 1856. je Gillot iznašel cinkografijo, oziroma Francoz Donne že leta 1840. Poleg te iznajdbe se je med leti 1880.—1890. razvila avtotipija, ki je prevzela delo lesorezca, risarja pa oprostila iz sužnosti lesorezca in založnika. Ta fotomehanična reprodukcija je od leta 1880. do 1890. preplavila ves svet, lesorezec je izginil, risar umetnik pa je bil prost. To prostost so porabili veliki umetniki novejših dobe, da so poživili grafično umetnost, zlasti lesorez, litografijo in ujedkovine v taki meri, da je danes prosta grafika skoraj v ospredju umetniške tvorbe. Orlik, Liebermann, Slevogt, češki Švabinski so grafiki evropskega slovesa.

Še važnejši kakor novi razcvet proste grafike pa je za to razpravo preporod knjižne opreme. Temelj temu preporodu so postavili takozvani angleški preraphaeliti. Večjega pomena kakor njihova slikarska dela je njihov vpliv na preporod umetnih obrti. Srednji vek s svojimi cvetočimi obrtni jim je navdal misel: modernega človeka postaviti v umetniško okolico, vse, kar ga obdaja, naj bo umetnina: objet d'art. Poživiti je torej treba umetno obrt po načelu: umetnoobratni izdelek se najhitreje približa krasoti, ako v vsem ustreza svojemu namenu; treba je samo še materialu prikladne lepe oblike. Posebljena je bila ta ideja v osebi Walterja Craneja, ki je kot poslednji zastopnik preraphaelitov lani zatisnil oči. Ta vsestransko delavni mož izrednega umetniškega okusa je delal načrte za vse umetnoobratne stroke. Najvažnejši pa

¹ Vera Ikon 1914.

je njegov vpliv na preporod lepe knjige. V predavanjih, z vzornimi risbami in spisi¹ je razširjal svoja načela o lepi knjigi. Imel je tovariša istega mišljenja in zmožnosti, Williama Morrisa, ki je te ideje realiziral s tem, da je leta 1891. v londonskem predmestju Hammersmith ustanovil svetovnoznano tiskarno Kelmscott Press. 52 knjig je v šestih letih izdala ta tiskarna in je spremenila knjižno opremo po celem svetu. Posebno Amerika je po tem zgledu uredila vzorne tiskarne, ki so povzdignile ameriški tisk do visoke stopnje. Srečno pa so spojili angleške pridobitve Nemci s svojo slavno tiskarsko tradicijo ter so tipografsko delo uredili po strogih estetičnih zakonih, ki pa puste individualnemu razvoju še dosti prostosti; s tem so približali nemški tisk idealu, kar je pokazala tik pred svetovno vojno knjižna razstava v Lipskem.

Na tej razstavi se je pojavil dvojni tip lepe moderne knjige: francoski in angleški. — Francoska lepa knjiga s slavno preteklostjo še vedno bolj vpoštevata slikovitost in skrbi zlasti za ilustracijo, dočim francoski tisk zaostaja za drugimi narodi. Nežno ilustracijo zna francoski tipograf na rafiniran način uvrstiti med tiskani stavek; brez gotovih pravil sledeč samo svojemu okusu, ki Francoza nikdar ne pusti na cedilu, mora vsako stran posebej umetniško urediti. Eleganca, svežost, prostost, svetlost, zračnost in ličnost, to so lastnosti francoske lepe knjige, tip, h kateremu se nagiba tudi italijanska lepa knjiga.

Angleški tip pa združuje krasoto s smotrnostjo, je torej jasnejši in varnejši, ker ni toliko navezan na osebni okus. Angleški tip ni tako slikovit, a tembolj arhitektoničen, in vpliva z lepim sorazmerjem ter se približuje vzornemu tisku iz začetka 16. stoletja, je pripraven ne samo za krasne knjige, temveč dá tudi preprosti knjigi lepo obliko. Ravna se po načelih, ki sta jih utemeljila Walter Crane in William Morris. Odprta knjiga je objekt, ki ga je treba okrasiti na obeh straneh. Rešiti je bilo treba vsakovrstna vprašanja. Predvsem obliko črk. William Morris sam sestavi vzorno abecedo, takozvano »antiqua«. Dal je pravila o stavi, o praznih prostorih med besedami, o oddaljenosti

vrst, o celotnem licu stavka, o formatu, o dekoraciji, o ilustraciji in celotni opremi. Treba se je ozirati na namen in vsebino knjige. — Priročna knjiga imej majhen format, papir tenak, da ne bo predebela, a ne gladek, črke večje in bolj krepke. — Knjiga s svetlotiski naj ima večji format, gladek papir, široke prazne robove, da ima slika mirno ozadje, tisk malo izrazit, da dela tiskani stavek sliki sorodno sivo ploho. — Resna vednostna ali historična knjiga bodi brez okraskov tiskana s črkami »antiqua«. — Leposlovna knjiga naj bo bogato okrašena; če ima nežno vsebino, naj ima nežne moderne črke; če je delo izrazitega literata, naj ima silne črke na drsnem papirju. — Če so ilustracije izvršene pred tiskom, naj se tipograf ravna po ilustraciji, če narobe, naj pošlje ilustratorju vzorec tiskane strani. — Knjiga, ki ima trajati stoletja, imej močan papir iz cunj; večja knjiga močnejši in drsnejši papir kot mala. — Barva papirja bodi bela ali rumenkasta in rdeče sivkasta. — Razdalja med besedami in črkami ne preozka ne preširoka. — Razmerje med potiskano ploho in prazno bodi dve tretjini proti eni; prazni rob bodi najozži pri hrbtu, zgoraj širši, na zunanji strani še širši, od spodaj najširši v razmerju 3 : 4 : 5 : 7. — Naslovni list imej po angleškem vzorcu zaprt okvir ne enake širskosti ali neprisiljen naslov, ki na viden način poudarja najvažnejšo besedo v naslovu. Glavno načelo pa ostane: praktična smotrnost v materialu primerni lepi obliki.

Angleškega tipa se je posebno oprijela Amerika in drugi germanski narodi, ki pa varujejo svoje tradicije. Istotako se drži Rusija svojih tradicij in modernega empira. Avstrijo pa so na lipski razstavi častno zastopali Čehi in Dunaj v vseh strokah tiskaja. Rekord pa je seveda dosegla Nemčija.

Pozornost je vzbujal na lipski razstavi še tretji tip lepe knjige, pri katerem se ciklus ilustracij vrsti s tekstom vzporedno in neodvisno od arhitekture spisa.

Viri: Walter Crane: *Linie und Form; die Grundlagen d. Zeichnung*; d. dekorative Illustration d. Buches. Pennell: *Moderne Illustration*; Veraikon, grafická edice I. II. III.; Naš Směr V.; Lützow: *Gesch. d. deutschen Kupferstiches u. Holzschnittes*.

¹ Linija in oblika; temelji risbe; govoreča linija; o dekorativni ilustraciji knjige.